

СУЧАСНА МІСІЯ ГУМАНІТАРНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті сформоване наукове уявлення про місію гуманітарної університетської освіти в сучасному пострадянському суспільстві. Розглядаються питання гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, інформатизації університетської освіти у зв'язку з новими вимогами, які ставить сучасне суспільство перед спеціалістом і громадянином.

Ключові слова: гуманітарна освіта, гуманітарний університет, гуманізація освіти, гуманітаризація освіти, фундаменталізація освіти, інформатизація освіти.

В статье сформировано научное представление о миссии гуманитарного университетского образования в современном постсоветском обществе. Рассматриваются вопросы гуманизации, гуманитаризации, фундаментализации, информатизации университетского образования в связи с новыми требованиями, которые предъявляет современное общество перед специалистом и гражданином.

Ключевые слова: гуманитарное образование, гуманитарный университет, гуманизация образования, гуманитаризация образования, фундаментализация образования, информатизация образования.

In the article it is formed a scientific idea about the mission of humanitarian university education in modern post-Soviet society. The questions of humanization, humanitarianization, fundamentalization, informatization of the university education are examined because of the new demands which modern society requires from the specialist and citizen.

Key words: humanitarian education, humanitarian university, humanitarianization of education, fundamentalization of education, informatization of education.

Постановка проблеми. Вимоги до гуманітарної університетської освіти в сучасних пострадянських суспільствах кардинально відрізняються від вимог, які ставились перед нею за радянської доби. Фактично, сьогодні мова йде про нове розуміння місії гуманітарної університетської освіти в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У пострадянський період дослідження гуманітарної освіти почалися передусім в академічних колах. Ректори гуманітарних університетів, викладачі гуманітарних дисциплін у ВНЗ – ось ті науковці, яких проблеми гуманітарної освіти хвилювали найпершими і найбільше. Серед російських досліджень гуманітарної освіти передусім потрібно назвати роботи таких учених, як Ю. М. Афанасьєв, С. Г. Шеховцев, Е. М. Мірський, В. А. Садівничий, В. П. Делія, С. В. Белова, Є. Є. Камозін, Є. В. Моргорська, Д. А. Леусенко, Т. І. Афасижев та ін. Серед українських дослідників, які вивчали гуманітарну освіту, передусім потрібно назвати О. Проказу, М. Лукашевича, С. І. Дичковського, Г. Касяновича, В. Г. Моторіну, І. Л. Макарову, В. Ю. Годлевську, З. Ю. Макарова, І. А. Доннікову, О. О. Дольську та ін. Але в працях вищезазначених учених недостатньо уваги приділено формуванню

цілісного наукового уявлення про сучасну місію гуманітарної університетської освіти.

Метою статті є формування цілісного наукового уявлення про місію гуманітарної університетської освіти в сучасному пострадянському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Справа в тому, що перед гуманітарними університетами в нових умовах постають нові питання: 1) Як співвідноситься гуманітарна університетська освіта на порозі третього тисячоліття із західною раціоналістичною традицією? 2) Чи є щось таке в класичній університетській традиції, що слід зберегти і взяти з собою в наступне тисячоліття? 3) Як повинні взаємодіяти гуманітарна освіта і процес інформатизації суспільства? 4) Якою є соціальна роль гуманітарія в нових суспільно-політичних умовах?

Ю. М. Афанасьєв підкреслює, що гуманітарна університетська освіта, яка традиційно ґрунтувалася на картезіанській раціональності, переживає в наш час вплив постмодернізму. Звідси змінюється саме уявлення про місію університету. Раніше його місією було знаходження, примноження і розповсюдження об'єктивного істинного знання. Але в епоху постмодернізму самі поняття раціональності, об'єктивності, істинності ставляться

під сумнів. Для деконструктивістів університет стає вже не академічною установою, у якій досліджується певна сфера реальності, а місцем, де досягаються соціальні, політичні, моральні цілі. Під впливом постмодернізму ускладнюється і саме гуманітарне знання. Тому сучасна гуманітарна освіта вже не може обмежуватися тими уявленнями про раціоналізм і пізнання, які сформувалися до початку ХХ століття. Змінилися самі уявлення про науку, і цього не можна не враховувати і при навчанні, і в процесі наукових досліджень [1].

Серед складників традиційної гуманітарної університетської освіти можна назвати секулярність, фундаментальність і демократичність. Сучасна гуманітарна університетська освіта, на думку Ю. М. Афанасьєва, повинна зберегти ці риси: незалежність від теології, фундаментальний характер навчання, доповнений вивченням між-дисциплінарних і вузькоспеціальних дисциплін, а також німецьке коріння радянської традиції (хронологічну і послідовну подачу знання). А демократичність повинна проявлятися в корпоративній замкненості при вирішенні внутрішніх проблем і відкритості для студентів, які мають право під час навчання переходити з одного факультету на інший [1].

Привертає до себе увагу також проблема взаємодії гуманітарної освіти і глобального процесу інформатизації суспільства. Інформатизація призвела до появи принципово іншого типу знання: «Це – більш динамічна форма знання як такого і одночасно нова форма гуманітарної освіти, у якій зникають відмінності між науковим (дослідницьким) і навчальним, фундаментальним і прикладним знанням. Відбувається зближення, а часто і синтез гуманітарного та природничо-наукового знання, і стає видимою штучність та умовність дисциплінарної структури як навчального, так і наукового знання. У новому інформаційному середовищі знання постає як єдина динамічна система, як живе знання» [2]. Таке середовище повністю відповідає сучасним потребам гуманітарної освіти, а таке розуміння знання дозволяє говорити про принципово нову її концепцію.

О. І. Дика та Т. А. Бабишева звертають увагу на нові функції і завдання освіти в умовах інформатизації суспільства. Сучасні інформаційні технології популяризують стандарти масової культури, культивують поверхове ставлення до світу та так зване «кліпове мислення». Тому, окрім підготовки фахівців, вища освіта повинна формувати здатність протистояти цим негативним тенденціям, залучаючи молодь до світу науки. Головна роль тут належить гуманітарному знанню. Автори підкреслюють особливу значущість такої навчальної дисципліни, як філософія, якій належить відповідальність за формування методологічних та ціннісних установок майбутніх фахівців, формування гуманістично зорієнтованої особистості [5].

На перший план також виходить нове розуміння соціальної ролі гуманітарія. У нових

суспільно-політичних умовах така роль уже не може обмежуватися збереженням, примноженням гуманітарного знання та гуманітарної культури. Сам характер природничо-наукової і технічної освіти призвів до сцієнтизації, технізації всього життя людини, які несуть загрозу існуванню людства. Перед освітою постала найгостріша соціальна потреба: гуманізація і гуманітаризація природничо-наукової й інженерно-технічної освіти, задовольнити яку самі інженери і фахівці з природничих наук не в змозі. Тому «найвідповідальніше соціальне завдання гуманітарної освіти – реформування, або, якщо хочете, спасіння іншої частини освіти» [2]. Одним зі шляхів вирішення цього завдання може бути впровадження системи навчальних курсів з історії науки і техніки, які можуть стати гуманітарною базою для природничої і технічної освіти.

Наслідком спроб вирішення вищезазначених проблем у пострадянській освіті в науковий дискурс вводиться ідея оновлення освіти на основі гуманітаризації. Метою такого оновлення є формування в учнів цілісного образу знання, яке при старій системі середньої, а потім професійної освіти було мозаїчно-фрагментарним, а тому неефективним: «Оновлення освіти в сенсі культивування цілісного образу знання неможливе без розробки інструментів розвитку універсальних навичок мисленнєвого моделювання. Іншими словами, побудова загальнокультурних засобів культивування точного знання, які розвивали б власне людське і в цьому значенні гуманітарне, стає не просто бажаним, а необхідним» [13]. Гуманітаризація освіти спрямована на подолання вузької спеціалізації, прилучення людини до сучасних знань про людину і суспільство.

Ідея гуманітаризації тісно пов'язана з принципом гуманізму в освіті. Задля більш глибокого аналізу сучасного стану гуманітарної освіти варто звернутися до ідей педагогів ХІХ – початку ХХ століття: Н. І. Пирогова, К. Д. Ушинського, К. Н. Вентцеля, І. І. Горбунова-Посадова, П. Ф. Лесгафта, П. Ф. Каптерова, які розробляли ідею гуманістичного виховання й освіти, заклали основи гуманістичної парадигми в освіті, пошуку нового смислу при визначенні цілей і змісту освіти людини. Саме завдяки їх працям у педагогічній практиці почав застосовуватися принцип гуманізму, стали з'являтися навчальні заклади нового типу. У радянські часи розробка цієї проблеми наштовхувалася на ідеологічні труднощі, але в кінці ХХ століття наукові пошуки відновлюються у зв'язку з необхідністю реформування радянської системи освіти після розпаду СРСР.

Принцип гуманізації В. П. Делія називає ключовим моментом нового педагогічного мислення, але критикує обмежене розуміння його лише як задоволення всіх потреб учня: «Не можна зводити принцип гуманізації лише до односторонніх інтересів розвитку того, хто навчається, не формуючи в ньому відповідальність, найвищий професіоналізм і громадянську позицію, духовність і

моральність, вдячність, совість, патріотизм, а в цілому інноваційне мислення» [4, с. 77]. Автор наводить власну дефініцію поняття «інноваційне мислення» і викладає досвід кафедри філософії та історії Інституту соціально-економічного прогнозування і моделювання, де розроблена й практикується в навчальному процесі концепція базової фундаменталізації і гуманітаризації вищої освіти. У межах цієї концепції основоположним є курс логіки і методології науки, за яким ідуть курси «Сучасні концепції природознавства», «Релігієзнавство», «Філософія». Ми погоджуємося з тим, що саме ці філософські дисципліни задовольняють одночасно вимоги та принцип фундаменталізації і гуманітаризації, виховують здатність відрізнити науку від лженауки, можуть слугувати опорою для подальшого вивчення соціально-гуманітарних і природничих дисциплін.

Після розпаду СРСР виникло протиріччя між тим ідеалом випускника, на який була зорієнтована радянська система освіти, і новими вимогами, які ставить сучасне суспільство перед спеціалістом і громадянином. Адже довгий час у СРСР культивувався специфічний тип людини – homo faber – людина функціонуюча, людина-елемент, людина-гвинтик, який слугував Системі [8]. За тих умов саме знання мало рецептурно-технологічний характер, а спосіб пізнання був дуже формалізованим. Репродуктивна модель навчання привчала до споживацького відношення до науки і наукового знання, і не сприяла самостійному осмисленню людиною цілісної картини буття.

С. Г. Шеховцов розкриває соціальні витоки протиставлення homo sapiens і homo faber, форм і смислів у пізнанні [13]. Фактично такі протиріччя можна звести до двох соціальних тенденцій: домінуюча прагне перетворити кожну людину на спеціаліста задля успішної соціалізації і зовнішньої діяльності, а протилежна задовольняє внутрішню потребу людини розуміти. Ці дві тенденції обумовлені існуванням двох типів знання: «техне» (навички, вміння) і «епістеме» (розуміння), які розрізнялися вже в античності софістами, Платоном і Арістотелем. Але проблема в тому, що перший тип знання можна передати від викладача до студента, а другий людина може вибудувати лише сама. Звідси витікає вся складність розробки нової моделі освіти, метою якої стає не тільки підготовка спеціаліста, а й навчання самостійно мислити і вибудовувати власне бачення предмета. Але саме з неувагою до типу знання «епістеме» пов'язана криза освіти і сучасної цивілізації [3].

Але якщо людина не здатна шукати і знаходити смисли, самостійно будувати власний світогляд, то в сучасних соціальних умовах вона легко стає здобиччю засобів масової пропаганди, що для суспільств із виборними механізмами влади є небезпечним. Звідси виникає потреба у створенні нової моделі соціально-гуманітарної освіти, яка б навчала студента самостійно мислити і ставити питання, а не повторювати завчені відповіді. Тому

за нових політичних умов освіта повинна виходити за межі професійної кваліфікації, вона повинна формувати особистість і готувати людину до громадянства. Саме в межах соціально-гуманітарної освіти людина пізнає себе, набуває здатності ідентифікувати себе з суспільством, без чого неможливе існування самоорганізації населення, а отже і демократії.

Якісна гуманітарна освіта повинна забезпечувати розвиток критичного мислення, яке пов'язане з навичками використання людиною стандартів коректної оцінки процесу свого мислення. Такі навички здобуваються завдяки вивченню гуманітарних дисциплін, особливо філософії та логіки, а також спецкурсів із розвитку критичного мислення, які, на жаль, ще не набули поширення в Україні. На актуальності розвитку критичного мислення в системі освіти наголошують О. В. Тягло і Т. С. Воропай [11]. Автори розглядають зв'язок критичного мислення і демократичної ментальності. У тоталітарних державах затребуваним є догматичне мислення, мислення без будь-якого домішку критики, готовність безперешкодно і точно виконувати накази політичного керівництва. А в демократичному суспільстві на перший план виходить здатність критично оцінити ситуацію, відокремити істину від хиб, самостійно прийняти рішення на цій основі і за потреби публічно захистити таке рішення [11, с. 21-22].

О. В. Тягло звертає також увагу на критичне мислення як елемент сучасної медіа-освіти. Сьогодні багато говориться про вплив мас-медіа на свідомість. Такий вплив дійсно має місце і повинен ґрунтовно вивчатися. У той же час, людина є не лише ірраціональною, але й раціональною, мислячою істотою. При належному рівні розвитку критичного мислення людина здатна протистояти різноманітним впливам на свою свідомість. Дослідник підкреслює, що «за умов становлення молодого української демократії критичне мислення виступає вкрай актуальним елементом громадянської освіти, спрямованої на трансформацію пострадянської ментальності відповідно до загальнодемократичних цінностей» [11].

На жаль, сьогодні в освітній політиці України спостерігається тенденція скорочення філософських дисциплін у ВНЗ. Така політика призводить до недостатньої розвиненості критичного мислення в сучасних випускників вузів. За даними соціологічного опитування «Студент XXI століття: соціальний портрет на фоні суспільних трансформацій», проведеного соціологами м. Харків (n = 2775), сучасні українські студенти усвідомлюють те, що здатність їх до критичного мислення під час навчання у ВНЗ не набагато покращується. Студентам було поставлено питання: «Протягом навчання у ВНЗ як змінились Ваші задатки критичного мислення?». За п'ятибальною шкалою (де 5 – набагато покращилися, 1 – значно погіршилися) середній бал по цьому показнику дорівнює 3,9 [12, с. 370].

У 2009 році в Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара відбулася Регіональна науково-практична конференція «Соціально-гуманітарна освіта і наука в сучасному українському суспільстві: проблеми та перспективи розвитку», яка була організована соціально-гуманітарним факультетом ДНУ спільно з Дніпропетровською обласною державною адміністрацією та обласною радою. Головною метою конференції було обговорення актуальних проблем та розкриття філософських, політологічних, соціологічних, соціальних та виховних аспектів соціально-гуманітарної освіти і науки в сучасному українському суспільстві.

Проректор з науково-педагогічної роботи у сфері гуманітарної освіти та виховання молоді ДНУ В. В. Іваненко у своїй доповіді вказує, що головні виклики сучасності створюють запит на толерантність, вміння слухати й чути один одного, кваліфіковану комунікацію й нормальну взаємодію, вміння людей навчатися протягом усього свого життя. Відповіді на ці запити повинна дати соціально-гуманітарна освіта, яка має здатність формувати особистісні якості людини. Замовниками названих людських якостей є громадянські інститути, які в Україні лише виникають. Формування цих інститутів є одним із завдань гуманітарної освіти [10].

Сучасні гуманітарні університети в Україні намагаються втілювати вищезазначені принципи, формуючи свою освітню концепцію. Як приклад можна навести освітні концепції двох сучасних українських гуманітарних університетів. На сайті «Міжнародного гуманітарного університету» (м. Одеса) розміщена така інформація: «Колектив Міжнародного гуманітарного університету бачить своє призначення у ствердженні ідеалів і цінностей громадянського суспільства, у відкритості, діалогізмі та співробітництві через гуманітаризацію світогляду і мислення фахівців усіх галузей знань, демократизацію освіти, її наближення до кожної людини на основі свободи особистості» [7]. На сайті Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» читаємо: «Місія НУА – формування інтелектуальної людини, здатної заробляти собі на життя висококваліфікованою розумовою працею і цивілізованими методами, яка вміє працювати з людьми і для людей; відпрацювання модулю безперервної гуманітарної освіти» [6].

У сучасній Україні продовжується науковий дискурс щодо соціальних функцій університетської освіти взагалі. Наприклад, у ЧДУ ім. П. Могили у грудні 2011 року спільними зусиллями шведських і українських фахівців був проведений семінар-тренінг, на якому обговорювались такі питання: «Навіщо існують університети? Яке їхнє суспільне призначення?» Фактично, сьогодні мова йде про три паралельні місії університету. Перша місія університетів – це передача знань студентам, друга – бути центрами наукових досліджень. Третью місією сучасних університетів має бути активна участь у діяльності місцевих громад, у ході реалізації якої університет може використати здобутки, досягнуті від реалізації першої і другої функцій із метою покращення різноманітних аспектів життя людей [9]. Зважаючи на цю мету, ЧДУ ім. П. Могили в 2012 році приєднався до міжнародної мережі університетів, які підписали Теллуарську декларацію «Про громадянську роль та соціальну відповідальність вищої освіти».

Висновки. Таким чином, сучасна місія гуманітарної університетської освіти має ґрунтуватися на принципах гуманізації, гуманітаризації, інформатизації і фундаменталізації. Гуманізація пов'язана з переходом до гуманістичної освітньої парадигми. Гуманітаризація природничо-наукової й інженерно-технічної освіти спрямована на подолання вузької спеціалізації, прилучення студентів до сучасних знань про людину і суспільство, формування здатності шукати і знаходити смисли, самостійно будувати власний світогляд. Що стосується інформатизації, то сучасні інформаційні технології популяризують стандарти масової культури, культивують поверхове ставлення до світу та так зване «кліпове мислення». Тому гуманітарна освіта, використовуючи позитивні сторони процесу інформатизації, у той же час повинна формувати здатність протистояти названим негативним тенденціям, залучаючи молодь до світу науки. Фундаменталізація спрямована на те, щоб в основі освіти фахівця були закладені знання, які довели свою істинність і дають можливість для формування спеціаліста з гнучким новаторським мисленням. Але питання про те, яка саме дисципліна є найбільш фундаментальною для гуманітарного профілю навчання, залишається гостро дискусійним; це питання може стати предметом подальшого наукового розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев Ю. Западная рационалистическая традиция. Понятие «гуманитарность». Русская университетская традиция / Ю. Афанасьев. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т., 1999. – 16 с.
2. Афанасьев Ю. Информатизация образования как глобальная проблема на рубеже веков / Ю. Афанасьев // Информационный бюллетень ассоциации «История и компьютер». – 1997. – № 20. – С. 124–139.
3. Афанасьев Ю. Н. Демократический идеал и образование [Электронный ресурс] / Юрий Николаевич Афанасьев // Через формы к смыслам: О новой университетской образовательной модели / [под ред. Ю. Н. Афанасьева]. – Режим доступа: <http://www.yuri-afanasiev.ru/forms/democratisch.html>.
4. Гуманитарная культура личности – основа современного образования : [монография]. – СПб. : Изд-во «Союз», 2008. – 114 с.
5. Делия В. П. Гуманитаризация современного высшего образования / В. П. Делия // Социально-гуманитарное знание. – 2006. – № 6. – С. 75–87.

6. Миссия и структура комплекса [Электронный ресурс] // Официальный сайт Харьковского гуманитарного университета «Украинская народная академия». – Режим доступа : <http://www.nua.kharkov.ua/>.
7. Місія і кредо Міжнародного гуманітарного університету [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міжнародного гуманітарного університету. – Режим доступу : <http://mgu.com.ua/>.
8. Пижурина Н. Поколения homo faber [Электронный ресурс] / Нина Пижурина // Учительская газета (Электронное издание). – 2004. – № 28. – Режим доступа: <http://www.ug.ru/archive/4698>.
9. Семинар-тренинг в ЧГУ имени Петра Могилы : «Третья миссия» университета XXI столетия» [Электронный ресурс] // Николаевская информационно-аналитическая интернет-газета МК.МК.УА. – Режим доступа : <http://www.mk.mk.ua/rubric/social/2012/02/01/05999/>
10. Соціально-гуманітарні аспекти в сучасному українському суспільстві [Електронний ресурс] // Сайт «Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара». – Режим доступу : <http://www.dnu.dp.ua/news/330>.
11. Тягло О. В. Критичне мислення як елемент сучасної медіа-освіти [Електронний ресурс] / О. В. Тягло // Сайт «Львівський національний університет імені Івана Франка». – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/mediaeco/zumal/Konferencija/v_tjglo.htm.
12. Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций : [монография] / Нар. укр. акад.; [под общ. ред. В. И. Астаховой]. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 408 с.
13. Шеховцов С. Г. Новая университетская образовательная модель. Главные противоречия и некоторые обоснования [Электронный ресурс] / С. Г. Шеховцев // Через формы к смыслам: О новой университетской образовательной модели. – Режим доступа : <http://www.yuri-afanasiev.ru/forms/model.html>.

Рецензенти: Хижняк Л. М., д.соц.н., професор;
Онищук В. М., д.соц.н., професор.

© Рожанська Н. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 23.04.2013 р.

РОЖАНСЬКА Наталя Володимирівна – кандидат соціологічних наук, ст. викладач кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціологія освіти.